

Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti

Seçil Karal Akgün

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, İnönü Bulvarı, 06531, Ankara
e-posta: secila@metu.edu.tr*

Özet

Savaş alanlarında sağlık hizmeti verecek uluslararası yardım örgütü olarak 1863 yılında Cenevre’de kurulan Salib-i Ahmer’in işlevinin doğu ülkelerinde geliştirilmesi amacıyla 1868’de İstanbul’da kurulan Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdad ve Muavenet Cemiyet-i Osmaniyesi, 1876 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını aldı. Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde gelişmelerle etkinlik alanını çarçabuk yaygınlaştıran bu kurum II. Abdülhamit’in baskı yıllarında sessiz kaldıktan sonra 1911 yılında yeniden yapılandı. II Meşrutiyet’in özgürlükçü ortamında gelişip sadece sağlık alanına özgü olmayan etkinlikleriyle ülkenin aydınlanmasına, eşit toplum oluşmasına, ülkenin uluslararası platformda tanınmasına göz ardı edilemeyecek katkıları oldu. Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı yenilgisini izleyen işgallere tepki olarak başlatılan Kurtuluş Savaşı sırasında Merkez ve şubeleriyle ulusal güçlere destek verdi. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda tarihe karışmış olan Osmanlı İmparatorluğu’nun ümmetçi kimliğini yansıtan kurumları yeni ulusal devletin yapısı içinde yer almazken değinilen nitelikleriyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yeni Türkiye’nin Osmanlı yönetiminden devraldığı ender kurumlardan biri oldu.

Anahtar kelimeler: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kadınlar Merkezi, Sanat Evi, Kurtuluş Savaşı, Nüfus Mübadelesi.

1. Giriş

1868 yılında İstanbul’da Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdad ve Muavenet Cemiyet-i Osmaniyesi adıyla kurulan, 1876 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını alan bugünün Kızılay’ı (Akgün ve Uluğtekin, 2000-2001) ulusun egemenliği üzerine yapılanan Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı ender kurumlardan biridir. Savaş alanlarında sağlık hizmeti verecek uluslararası yardım örgütü olarak 1863 yılında Cenevre’de kurulan Salib-i Ahmer’in işlevinin doğu ülkelerinde geliştirilmesi amacıyla kurulan ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde gelişmelerle etkinlik alanını çarçabuk yaygınlaştıran bu cemiyet, kuruluşundan başlayarak bir yandan ülkenin karşılaştığı tüm felaketlerde, bir

yandan da ülkenin aydınlanmasına katkılarıyla, en çok da Kurtuluş Savaşı sırasında üzerine düşen görevi yerine getirerek bu ayrıcalıklı yerini hak etmiştir. Kurtuluş Savaşı zaferle noktalandıktan sonra Atatürk, Türk halkını kazanılması daha güç olduğunu söylediği çağdaş uygarlığı yakalama savaşına çağırılmış, toplumu zafere taşımak üzere de Türk Devrimini gerçekleştirmiştir. Cumhuriyetin duyurulmasından sadece dört ay sonra yönetimi, yargıyı, eğitimi laik temellere oturtan yasalarla neredeyse 600 yıllık Osmanlı saltanatının ulusal egemenlikle bağdaşmayan teokratik kurumlarını kaldırarak bu büyük hareketi başlatırken Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni ayırarak ülkenin yeni yapısı içinde yer vermesinin tarihsel, sosyo-ekonomik ve psikolojik bir çok nedeni vardı. Bu çalışmada teokratik Osmanlı monarşisinden laik Türkiye Cumhuriyetine geçiş döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne özel yerini kazandıran bu nedenleri tarihsel gelişmesi içinde ele alıp günümüzde de önemli yerini koruyan bu kurumu Kızılay Arşivi'nin belgeleri ışığında daha yakından tanıtmaya çalışacağım.

2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İlk Yılları

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğun'un hızlı zayıflamasını durdurabilmek için Avrupa üstünlüğünü kabul ederek batı ile aradaki uçurumu kapatmak üzere ciddi batılılaşma atılımlarının gerçekleştirildiği Tanzimat yıllarında doğunun dinsel değeri seslendirilerek kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş adını Avrupa ülkelerinin yardım kurumu Salib-i Ahmer'den (Kızılhaç) esinlenerek atılmışsa da bir İslam ülkesinde haç sembolünün kullanılmasının uygun olmayacağı düşüncesiyle kurum, ay sembolü benimsenerek hayata geçirilmişti. Devlet cemiyetin kurulmasına yeşil ışık yakarken “bir *fadaya* ummamakla birlikte bir mazarrat da gelmeyeceği”¹ söylemiyle kurumdan yarar beklemediğini anlatmışsa da kuruluşundan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu ile batı dünyası ile arasında bir köprü görevi üstlenen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, devlete ve topluma yardım alanından çok öteye uzanan *fadalarını* daha ilk yıllarında sunmaya başladı:

Batılı ülkelerin Salib-i Ahmer'i dünyaya tanıttıkları 1864 Cenevre Sözleşmesi'ni hemen ertesi yıl 15. ülke² olarak imzalayan, ardından daimi üyeler arasına giren Osmanlı İmparatorluğu, 1869 yılında Berlin'de yapılan Salib-i Ahmer kongresine Avrupa ülkelerinin ilk kez tanıştığı Mecruh'in ve Marda-i Askeriyye İmdad ve Muavenet Cemiyet-i Osmaniyesi'ni kurmuş olarak katıldı. Sultan Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Sultan'ın koruyucu kanatları altında Tıbbiye Nazırı Marco Paşa'nın başkanlığında kurulan bu cemiyeti temsil eden Osmanlı nazırlarından M. Aristarchi Bey, Kongre'deki

¹ Kızılay Arşivi (Kız. Arş. belgelerinde eski tasnif numaraları kullanılmıştır.) (Bundan sonra Kız. Arş.) Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (bundan sonra OHAC) Raporu 1919-1922, ss. 47-48.

² Bu sözleşmeyi Osmanlı İmparatorluğundan sonra 20 yıl içinde 40 batı ülkesi imzaladı. *A.g.e.*, s. 43.

konuşmasında Türklerin insanlar arasında ayırım gözetmeyerek kardeşlik düşüncesini benimsediklerini, batıdan gelen ışığa kapılarını açtıklarını, çeşitli unsurlardan oluşmuş İmparatorluk'ta çabuk benimsenecek olan bu kurumun 10 hanım üyesi olduğunu, hatta taşrada şubeler açmaya başladığını anlatma olanağı buldu³. Böylece Cemiyet, kurulur kurulmaz batılı ülkelere alıştıklarından farklı bir Türk görüntüsü sunmakla savaşta ve barışta halkın yardımına koşan bir kurum olmanın yanı sıra, kültür-sanat yaşamına, toplumsal aydınlanmaya, yurt ekonomisinin gelişmesine katkılı işlevlerini de sergilemeye başladı. İlk kez *93 Harbi* olarak anılan 1877-78 Osmanlı Rus savaşında cephede ve cephe gerisinde yardımlarıyla öne çıktıktan sonra II. Abdülhamit'in baskı döneminde tüm kurumlar gibi sesi kesilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin etkin yaşamı, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında başladı.

II. Meşrutiyet duyurulduğunda yüzyıllarla tanımlanan uzun bir zamandır gerileme süreci yaşamakta olan İmparatorluk, 1908'den sonra da çöküşe doğru yol alırken anayasal yönetimin canlandırılması, ülkeye ciddi değişiklikler ve tartışılmayacak gelişmeler getirdi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yılların suskunluğundan sonra Meşrutiyet'in farklı ortamında yeniden yaşam kazanması, bu değişikliklerden biriydi. 1911-1914 yılları arasında yeniden yapılanırken Trablusgarp (Akgün & Uluğtekin, 1992: 1-84) ve Balkan savaşlarındaki yararlılıklarıyla da öne çıkan, böylece ülkeye birçok yönden pek çok katkısı olacağı anlaşılan bu kurumu devlet gitgide daha çok önemsendi. Bu önemin daha iyi anlaşılması için Sultan Reşat Kurumun koruyucu başkanlığını, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi⁴ de fahri başkanlığını üstlendiler. Değinen savaşlardan sonra Birinci Dünya Savaşı yıllarında da bu yardım kurumuna büyük gerek duyulduğundan cephede ve cephe gerisinde hizmetler vererek daha hızlı gelişen Hilal-i Ahmer, Kurtuluş Savaşı boyunca da aynı hizmeti verdi. Bunun da ötesinde, bu büyük savaşın bir bağımsızlık mücadelesi olduğunu kavrayan kadrosuyla bir aydınlar ocağı haline getirilen İstanbul'daki genel merkezi, çekinmeden Anadolu'da sürdürülen varlık savaşının bir karargahı olma görevini üstlendi. Görevinin bu çok önemli aşamasından önce ve sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sağlık hizmetlerine, ülkenin yurt dışında tanıtılmasına, ekonomisine, toplumsal yaşamına yaptığı katkılar, Hilal-i Ahmer'i Cumhuriyet Türkiye'si'ne taşıyan etkenler oldu.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım ekseni çok genişti: Savaşlarda cephede ve cephe gerisinde tüm maddi varlığını ve ücretli-gönüllü insan gücünü seferber ettiği askerlere yardımları, savaş esirlerine, göçmenlere yardımları; askere ve sivile hizmet veren aş ocakları, dispanserler, hastaneler, poliklinikler bunların sadece bir kısmıydı. Kurum, sırasıyla Trablusgarp, Balkan, Dünya Savaşı ve milli mücadele yıllarında kurduğu kalıcı ve gezici (seyyar) hastaneler, sağlık merkezleri, imdat istasyonlarında

³ Kız. Arş. Dosya 724 (Bu yazıda kullanılan arşiv belgeleri eski tasnifin numaralarını taşımaktadır).

⁴ Vahdettin Efendi gibi Yusuf İzzettin Efendi'nin de veliyet sayılması kararlaştırılmıştı. Bkz: Necip Fazıl Kısakürek, (1968), *Vahidüddin*, İstanbul, s. 54.

cephede hasta ve yaralı askerlere, cephe gerisinde göçmen kabilelerine, aç açık kalan sivil halka yardım uzattı. Aniden gelen felaketler ve yaygınlıkları oranında kimi zaman binleri, hatta milyonları ilgilendiren kıtlık-kuraklık, deprem, heyelan, sel baskını, çığ düşmesi gibi doğal afetlerde, savaşlarla ve afetlerle gelen yokluklarda da hep halkın yanında oldu. Önemlisi, sağlık ve toplumsal alanlardaki bu yardımlarının devlet kasasını zorlamaması için önlemler aldı. Şubeler açıp üye sayısını, dolayısıyla, kasasına girecek aidatları çoğaltmanın yanı sıra, kuruma düzenli gelir getirecek gelir kaynakları yaratmak bu önlemlerin önemli bir parçası oldu. Dahası, gelir kaynaklarının çoğunu ülke ekonomisini, bir o kadarı da toplumsal yaşamı geliştiren katkılar haline getirdi. Bunların tümünü alt alta yazmak bile bir makalenin boyutlarını çok aşar. Ancak, Kurum sayılan durumlarda doğrudan destek verirken, geleceğin sosyo-ekonomik gelişmelerine alt yapı hazırladığı katkıları da oldu. Bunların başında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi gelir.

3. Hilal-i Ahmer'in Türk Toplumuna Armağanı: Kadınlar Merkezi

Kurumsal çağdaşlaşmalarda ülkenin çöküşten kurtarılması yönünde büyük adımların atıldığı II. Meşrutiyet yıllarında Türk kadınının evinin dört duvarı arasındaki yaşamından toplum içine taşınmasında ve üretken hale gelmesinde ciddi katkıları olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi 1911 yılında kuruldu. Kurucularının arasında devlet yetkililerinin annelerinin ve eşlerinin bulunması Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne devletin verdiği önemin bir göstergesi olurken, toplumun yeni kurulan merkeze güvenle yaklaşmasını da sağladı. Türk toplumunda kadın-erkek eşitliğinin kabul görmesinde tarihsel bir rol oynayan bu merkezin kurulması ve hızla başarıya koşması, yarım yüzyılı aşan bir süreçte yaşanan gelişmelerin ürünüydü. Şöyle ki, Endüstri Devrimi'nin etkisiyle sanayileşen Avrupa ülkeleri 19. yüzyılda teknik ve ekonomik gelişmeye odaklanırken Osmanlı İmparatorluğu'nda bu ülkelere yetişebilmek için sürdürülen batılılaşma hareketleri, ülkeye yeni bürokratik kurumlar tanıtmıştı. Bu kurumların işlevsel olmaları bilimsel eğitim almış çalışanlar gerektirdiğinden böyle kimselerin yetişebilmesi için yeni okullar açılırken, dönemin birbirini izleyen savaşlarında cepheye koşan erkeklerden boşalan görevleri yerine getirmek zorunda kalan kadınlara da kimi okulların kapıları açılmıştı. 1858'de Kız Rüştiyeleri'nin kurulması, bu nedenle kızların mahalle mektebini aşan eğitim alarak yetişmesi düşünülecek atılmış önemli bir adımdı. Kızların meslek sahibi olabileceği düşüncesinin başlangıç noktasıysa, batıyı gitgide daha iyi tanıyan Osmanlı aydınlarının bu sayede devletin güçlenmesi ve ileri ülkeler arasında yer alabilmesi için nitelikli nüfus artışının önemini kavramalarıydı. Böylece, ülkede pek çok bebeğin ölü veya sakatlanarak doğduğunu dikkate alarak, sağlıklı doğumlar yaptıracak ebelerin yetişmesi gerektiğini öne süren aydınların öncülüğünde

(Alemdaroğlu, 2006: 7) 1842 yılında ebe olmak isteyen Müslüman kızlara Mekteb-i Tıbbiyye’de haftada bir gün ders verilmesi kararlaştırılmıştı (Ergin, 1940: 451-52). Bu da Türk kadına meslek sahibi olma kapısının ilk kez sağlık sektöründe açılmasını sağlamıştı.

Türk toplumsal yaşamındaki bu önemli gelişmeye karşın kadının eğitim görmesine, meslek sahibi olmasına, erkekle eşitliğine bir insan hakkı gereği olarak yaklaşılması çok zaman aldı. Kaldı ki Kız Rüştüyerleri bile, ‘mahalle mekteplerinde kız ve erkek öğrencilerin bir arada bulunmasının bazı sakıncaları olduğuna’ işaret edilerek kızların eğitimi için ayrı mekanlar öngörüldüğünden dolayı açılmıştı. Bu okulların yaygınlaşmasını sağlamak üzere hükümet kararlarının 1861 yılında gazetelerde “okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup, geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleri ile ve istemediklerini yapmaktan sakınmaları ile ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olmaları ile mümkün olacaktır” satırlarıyla duyurulması (Ergin,1940: 382), eşit toplumun hala bir hedef olmadığını göstermekteydi. Kadın- erkek eşitliği yasal olarak ancak yıllar sonra, Cumhuriyetin bir getirisi olarak gerçekleştiyse de değinilen adımlar, yöneticiler ve halk arasında kadının eğitilip bilinçlenmesi, toplumsal yaşama katılması ve üretken olması gibi düşüncelerin gelişmesini başlattı.

Tanzimat yıllarında önceden pek görülmeyen nitelikte ve nicelikte aydınların yetişmesi, Meşrutiyetin ikinci kez duyurulmasının çok daha bilinçli bir ortamda gerçekleşmesini sağlamıştı. Nitekim, ileri ülkelerin kadın-erkek eşitliğini benimseyenler olduğunu gözleyen ve Türk kadınına aile ve toplum içinde göreceli olarak yitirdiği yerini geri kazandırma çabasına giren Meşrutiyet aydınları, çok kısa zamanda yurt ve dünya çapında saygın bir kurum haline gelen Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kadını öne çıkararak toplumsal ilerlemeye de yardımcı olması için kurumun aydın yöneticileriyle elele vermekte gecikmediler.

Aslında kadınların Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne üye olabilecekleri daha 1879’da yayınlanan kuruluş nizamnamesinin altıncı maddesinde belirtilmişti. Bununla birlikte aynı yönetmelikteki “İşbu cemiyet birisi erkeklere ve diğeri kadınlara mahsus olarak iki kısma ayrılıp bunların ikisi de maad-ı müşterek üzerine hizmet edeceklerdir” sözlerinde ve *Madde-i Hususiye* olarak verilen 17. Madde de “Kadınlar Kısmının kendilerine mahsus kalemi olacak. Hazinedar, Kadınlar Kısmı ile Muavenet Cemiyeti arasında vasıta olup kadınların cem eyledikleri iane ve hedaya hazinedar vasıtasıyla komiteye teslim edilecektir”⁵ sözleriyle, ülkedeki kadın erkek ayrımı bu üyeliğe yansımıştı. Zaten Abdülhamit döneminde devletin genel politikası kadınların Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne üyeliğinin, kurumun yeniden yapılandığı yıllara kadar kağıt üzerinde kalmasına neden olmuştu.

⁵ Ahmet Midhat Efendi (1879), *Hilal-i Ahmer*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, ss. 111-116; Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, *A.g.e.*, cilt 1., s. 141.

Oysa II. Meşrutiyet kadrosunun kadınların eğitilerek ekonomik özgürlüğe sahip, meslek sahibi ve üretici bireyler olarak sosyal yaşamda yer almasını desteklemesi İstanbul'da bu amaca yönelik bir çok kadın derneğinin kurulmasına yol açtı. Ancak, bu tasarının bir hayır kurumu olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin çatısı altında daha çabuk toplumsal kabul göreceği düşünüldüncce Cemiyetin hizmet verdiği alanlarda kadınların da işlevsel olmalarını sağlayacak Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi kuruldu.

En çok Dr. Besim Ömer Paşa'nın 1910 yılında basını da arkasına alarak başlattığı ciddi çabalarla⁶ alt yapısını hazırladığı Hanımlar Merkezi'nin kurulması 20 Mart 1912'de toplanan Cemiyet'in ilk olağan kongresinde gündeme getirilip kabul edildi. Merkezin fahri başkanlığını Sultan Reşat'ın annesinin, fiili başkanlığını Sadrazam Kamil Paşa'nın eşinin üstlenmesi, Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın eşi başta olmak üzere bir çok yüksek bürokratin eşlerinin de kuruluşa öncülük etmesi, pek çoğu devletin üst görevlilerinin eşlerinden oluşan yaklaşık 100 kadının hemen merkeze üye olması,⁷ basının gazetelerde kuruluşu duyuran kutlamalarla, açılışını anlatan çok sayıda haber ve makaleyle merkeze destek vermesi, devletin bu kuruluşu gönülden desteklediğini de gösteren olumlu bir başlangıç sağladı. Kuruluşunu izleyen yıl içinde adı *Hilal-i Ahmer Osmanlı Kadınları Merkezi* olarak değiştirilen kuruma verilen destek İttihat Terakki döneminde de azalmadı. Enver Paşa'nın annesiyle eşi Naciye Sultan ve Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım, Merkez'e aynı ilgiyi gösterdiler⁸.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti açısından Kadınlar Merkezi'nin önemi, Cemiyet'in sunduğu sağlık hizmetlerine insan gücüyle katkılı olması, adını yaygınlaştırıp türlü etkinlikler düzenleyerek yurt içinden ve dışından gelir sağlamasıydı. Merkezin kurulmasından sonra çoğu bu merkez eliyle düzenlenen hastabakıcılık kurslarına pek çok kadın katılır oldu. Yaralı ve hasta bakımını bilimsel gerekleriyle öğrenen bu kimseler, cephede ve cephe gerisinde kimi gönüllü kimiye ücret karşılığı çalışarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin vermeyi üstlendiği sağlık hizmetlerini yüzakıyla yerine getirmesini sağladılar. Bu merkezin açtığı ve keselere dokunmayacak kadar ufak bir duhuliyeye, yani giriş ücreti karşılığında gezilebilen sergiler, yurt dışından bağış olarak gönderilen ürünlerin üye hanımların el ürünleriyle birlikte satışa sunulduğu bugünkü kermeslerin benzeri "İnsaniyetperver Pazar" adlı satış yerleri, halkın küçük bir parayla izleyebildiği, ama böylece sahne izlencesiyle de tanıştığı müsamereler, balolar gibi etkinliklerle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kasasını dolu tutmaktaydı. Kadın kollarının yıllardır benzer şekilde örgütlenerek Salib-i Ahmer'e destek verdikleri Avrupa ülkelerinin, Türkiye'de ummadıkları bu gelişme karşısında çok etkilenecek elçiliklerini Kadınlar Merkezi ile bağlantılar kurup Salib-i Ahmer 'le iletişimini derinleştirmeye seferber etmeleri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni

⁶ *Yeni İkdâm*, 15 Mart 1910 ve *Tanin*, 6 Mayıs 1910 sütunlarında bu çabalara yer vermişti.

⁷ Bu hanımların isimleri için bkz: Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, (2000), *A.g.e.*, cilt I, ss. 184-186; *Türkiye Kızılay Derneği'nin 73 Yıllık Hayatı 1877-1949* (1950), Ankara, ss. 17-19.

⁸ Hilal-i Ahmer Cemiyeti (bundan sonra H.A.C.) *Hanımlar Takvimi* 1, 1331, s. 142.

yurt dışında daha yakından tanıtıp kasasına giren dış bağışları çoğaltırken, Hükümetin batılı ülkelerle ilişkilerine de olumlu sayfalar ekledi.

Kadınlar Merkezi'nin konumuz açısından önemi ise, Türk kadınının güncel yaşama katılmasını sağlamadaki katkılarıyla Cumhuriyet'le gelen eşit toplum anlayışına zemin oluşturmakta pay sahibi oluşuydu. Kadınlar Merkezi'nin özetlenen etkinliklerinin çoğu, hele ilk zamanlar İstanbul'la kısıtlı kalıp sınırlı sayıda katılımcıya seslendiyse de, Cemiyet şubeler açarak yaygınlaştıkça bu merkez de taşraya taşıyıp yerel yetkililerin eşleri başta olmak üzere kadınları sıkışık kaldıkları dört duvar arasından çıkararak hayırseverlik adına etkinliklerine katılımcı olmalarını sağladı. Bu katılım yabancı ülkelerde görüldüğü gibi yurt çapında bir kadın hareketini tetiklemediğinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne katkı boyutlarını aşmadıysa da yüzyıllarca baskı altında kalmış, en kötüsü, buna alışmış kadınların ilk kez başka ufuklar görmeye başlamalarına önyak oldu. Yıllardır ülkede kadın dernekleri kurulmasına, gazetelerin kadın sayfalarına yer vermesine, hatta kadın dergileri yayınlanmasına karşın, kıvılcımın ancak bu merkezle belirmesi, Kadınlar Merkezi'nin bir hayır kurumunun çatısı altında kurulması ve devlet yetkililerinin çalışmalarına destek vermesiyle ilintiliydi. Öyle veya böyle, Kadınlar Merkezi etkinliklerini başkent sınırları dışına taşıdı. Öyle ki, Kadınlar Merkezi etkinliklerini başkent sınırları dışına taşıdı.

Merkezin İstanbul'da düzenlenen etkinliklerine dönersek, sergilerin, insanıyetperver pazarların, müsamerelerin çoğunun sadece hanımların katıldığı ilk günlerinden sonra erkeklere de açılması, ülkede ilk kez toplum içinde kadın erkek birlikteliğinin yaşanmasına önyak oldu. Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Asaf Derviş Bey gibi ünlü hekimlerin Merkez'in düzenlemeleriyle hanımlara konferanslar, kurslar vermeleri, bunlara hanımların yüzleri peçesiz olarak katılmaları, çekinmeden öğretmenleriyle fotoğraflar çektirmeleri, bütün toplantılarına katılan Velihaht Yusuf İzzettin Efendi'nin hastabakıcılık kursunu bitiren kız öğrencilere ellerini sıkarak diplomalarını vermesi, "Hilal-i Ahmer Çiçek Günü" olarak duyurulan bayramlarda Merkez üyesi Müslüman Türk kadınların yüzleri açık, hatta bazen çok uzun kollu olmayan giysilerle halk arasında dolaşarak çiçek şeklinde kırmızı ayılı rozetleri satarak hasta ve yaralı askerlere kullanılmak üzere kuruma gelir toplamaları da⁹ Merkezin Meşrutiyetle amaçlanan çağdaşlaşma ruhunu yansıttığı ilklere dendi¹⁰. 1915 yılında yayınlanmaya başlayan *Hanımlar Takvimi*, merkezin etkinliklerini sıralayan ve kadınların sosyal yaşama katkılarının gereğini anlatan yazılarıyla Kadınlar Merkezi'ni ve önemini İstanbul'un ötesine duyuran, bugün incelendiğinde de döneme ışık tutan bir araç oldu. Dönemin koşulları, toplumsal yaşam ve düşünce biçimi, alışkanlıkları gözetildiğinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar

⁹ Kızılay Arşivinde batılı giysilerle yüzleri açık olarak rozet satan kadınların kartpostal haline de getirilmiş fotoğrafları bu konuya ışık tutan ilginç belgelerdir.

¹⁰ Örnek için bkz: Besim Ömer Akalın, "Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* (bundan sonra THAM), 15 Eylül 1921, s.134.

Merkezi'nin her biri çok önemli etkinlikleri arasında özel vurgu gerektiren biri de Balkan savaşları sırasında kurduğu Sanat Evi'dir.

4. Kadına Umut Penceresi: Sanat Evi (Daru'ssına)

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin askeri ve sivil sağlık hizmetlerini üstlenerek devletin ciddi bir yükümlülüğünü ve yükünü paylaştığı tüm savaşlar gibi Balkan savaşları da Cemiyet'i ilaç, tıbbi malzeme, sargı bezleri, çamaşır ve yatak malzemesi gibi kaçınılmaz gerekleri sağlamak; yaralıların ve hastaların bakımına eğilmek, bunun için gereken insan gücünü karşılamak için kısa sürede çok sayıda hastabakıcı, hemşire yetiştirecek kurslar düzenlemek zorunda bırakmıştı. Ne var ki bu savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan toprakları işgal edildiğinden, yurtsuz ve evsiz kalarak Türkiye'ye göç eden çoğu kadın ve çocuk binlerce göçmen, apayrı bir sorun yaratmıştı. Cemiyet, tüm mal varlığını yitirmiş olarak yüzlerce kilometrelik yürüyüşten sonra Türkiye'ye sığınan yorgun, bezgin, moral çöküntü içindeki göçmenlere sağlık hizmetlerini aşan yardım eli uzatmak zorunda kaldı. Gelenlerin hepsi bakıma, gıdaya, giysiye, başlarını sokacak bir yere muhtaçtı. En önemli nokta, tüm ihtiyaçların bir veya birkaç kez değil, sürekli karşılanma gereği idi. Kadınlar Merkezi'nin göçmenlerin Cemiyet bütçesine eklediği yükü karşılamak üzere olduğu kadar göçmen kadınlara iş ve aş da vermek üzere tasarladığı Daru'ssına yani Sanat Evi, işte bu ortamda kuruldu.

Sanat Evi ile hedeflenen, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından sağlanan yerlere yerleştirilecek göçmen kadınlara el becerilerini üretip satışı sunacak bir mekan oluşturmak, böylece, onların konut ihtiyaçlarını giderirken yaşamlarını başışa muhtaç olmadan sürdürecektir iş sahibi yaparak soruna köklü çözüm bulmaktı. Sanat Evi'nin kurulması Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nin 20 Haziran 1913 günkü toplantısında kabul edilince göçmen kadınların bir kısmının ilk açılan Sanat Evi'nin koruyucu kanatları arasına yerleştirilmeleri, sonra da ivedilikle yeni mekanların kurulması planlandı¹¹. Bu doğrultuda Merkez, öncelikle göçmen kadınlar arasından en muhtaçları seçerek onları dantel, örgü, dokuma gibi el emeklerini üretmek, yeni bir mekan sağlanana kadar da yaşamak üzere, değinilen toplantıda sağlanan fonla açılan ilk sanat evine yerleştirdi.

Sanat Evi'nin el üretimlerinin pazarlanmasına aracı da olarak kadınlara iş ve aş sağlaması kadar önemli bir başka işlevi, kanatları altına aldığı göçmen kadınların tamamen yabancı oldukları Türk toplumuna uyum sağlamalarını ve toplum tarafından kabullenilmelerini kolaylaştırmak oldu. Balkan göçmeni olarak gelen kadınların çoğu Müslüman olmakla birlikte giyim-kuşamları, yaşam biçimleri, hatta yaşam anlayışları batı göreneklerine daha yakındı. Bu özellik, onların ekmeğini kazanan kadın olabilmelerini kolaylaştırırken toplumsal kabul görmelerini zorlaştırmıştı.

¹¹ H.A.C. *Hanımlar Takvimi* I, 1331, ss. 99-101.

Ancak, Sanat Evi'nin ciddi yaklaşımları sadece göçmenlerin onları ilkin yadırgayan Türk kadınlarıyla kaynaşmalarını sağlamakta kalmadı, açık başları ve fikirleriyle örnek olmalarına da aracı oldu. Bu birleştirici kurum, çatısı altında toplanan yüzlerce kadının bakım çağındaki çocuklarıyla birlikte ayakta kalmalarını sağlarken onların geleceğe umutla bakabilecekleri bir ortam da oluşturdu. El ürünleri sayesinde ekonomik özgürlüğünü elde eden kadınlar öbürlerine özendirici olunca, ilkin göçmenlere kucak açan sanat evleri, çarçabuk çoğaldı. Örucülükten dikişe kadar el becerisi kurslarıyla bu uğraşları bilmeyen kadınlar da yetiştirilip kendi ayakları üzerinde duracak konuma getirildi; çok kısa zamanda 300 kadın örgücülük öğrenerek dokuma alanında ülke ekonomisine yararlı olacak duruma geldi¹². Elbirliğiyle askerlere battaniye, çorap, eldiven, çamaşır dokunup dikildi.

Balkan savaşlarının hemen ardından Osmanlı Devleti'nin sürüklendiği Birinci Dünya Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti bütün merkezleri ve şubeleriyle cephelerdeki askere, ateş hattında veya dışındaki sivil halka, yaralılara, hastalara, göçmenlere yardım eli uzatırken Kadınlar Merkezi ve kucak açtığı kadınların sayısı gitgide artan Sanat Evi'nin etkinlikleri de aksatılmadan sürdürüldü. Hatta bu büyük savaş sırasında Milli Müdafaa Vekaleti'nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden cephedeki askerler için istediği onbinlerce yün ve pamuklu giyim malzemesi, sanat evlerinde üretildi¹³. Nitekim, çatısı altına sığınarak geçimlerini sürdürenler arasından nakış işleyerek geçim sağlayan pek çok kadın da bu becerilerini geliştirdikçe yurt içinde çokça satılan el ürünleri Yusuf İzzettin Efendi'nin başı çektiği devlet yetkilileri tarafından da satın alınarak desteklendi; Türk motifli işlemeleri savaş yıllarında bile yurt dışına da pazarlandı. 1917 yılına gelindiğinde Kadınlar Merkezi, Sanat Evinde üretilen el işleriyle yurt dışında açılan sergilerin önde gelen katılımcılarından olmuştu¹⁴. Ne var ki yayılmacı ülkeler artık iyice güçsüzleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan topraklarını paylaşmak üzere olanaklar yaratmaya çalıştıkça ülkenin üzerinden savaş bulutları hiç eksilmiyordu. Böylece Birinci Dünya Savaşı Osmanlı devleti için yenilgiyle sonuçlanırken savaşı bitiren bırakışma imzalanır imzalanmaz ülke kendini yeni bir savaşın, üstelik bir varlık savaşı olan Kurtuluş Savaşı'nın içinde buldu.

Sanat Evi'nin çalışmaları Kurtuluş Savaşı sırasında da aynı şekilde sürdürülerek bir yandan kadınlar üretken yapıldı bir yandan da kuruma gelir sağlandı. İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'a sığınan kadınlara, mütareke döneminin mağduriyetlerini yaşayanlara, hem yardım eli uzatıldı hem de bu kadınlar ücret karşılığında çalıştırılarak ailelerinin geçimini kazandılar. Sanat Evi, kadına ekonomik özgürlük kazandırmaktan ülke ekonomisine katkılı olmaya, el sanatları kanalıyla Türkiye'yi yurt dışında

¹² A.g.e., II, 1332, s. 142.

¹³ A.g.e., IV, 1334, ss. 16-19.

¹⁴ Kız. Arş., OHAC Raporu (1330-34), s. 47.

tanıtmaya kadar uzanan başarılı işlevleriyle varlığını 1924 yılına kadar sürdürdü. Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflediği eşitlikçi yapı içinde kadınlara özgü bir kurum olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi, adı dolayısıyla kadın-erkek ayrımını çağrıştırdığından, yanlış izlenim yaratılmaması için olumlu işlevine ve toplumsal yaşama büyük katkılarına karşın Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle¹⁵ 1924 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti içinde erirken, yan kuruluşu olarak ülkeye aynı derecede olumlu katkılar yapmış olan Sanat Evi de Kadınlar Merkezi 'ne kaynarak otomatikman onunla birlikte son buldu.

5. Kurtuluş Savaşı'nda Yardım Ederken Aydınlatan Bir Kurum

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun elde kalan topraklarının işgal edilmesine tepki olarak başlayan Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek üzere toplanan Sivas Kongresi'nde alınan kararlarla, İstanbul ile Anadolu'nun ilişkilerinin kesilmesi ve 16 Mart 1920'de de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin başkentte bulunan genel merkezine Anadolu'daki şubeleri arasına bir kopukluk getirdiyse de etkinliklerini durdurmamış. İşgal bölgelerinde kalan merkez ve şubelerin çoğu kapanmak zorunda kaldıysa da Hilal-i Ahmer Cemiyeti savaşın ekonomik darlıklarını ve sosyal kısıtlamalarını göğüsleyerek görevini sürdürmeye çalıştı. Önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılması, ardından düzenli ordunun kurulması, halkta uyanan güven duygusunun kötümserliği bastırmasını sağladıkça, ödenemeyen aidatlar, yapılamayan bağışlar eski oranda değilse de canlandı. Bu da Cemiyet'in inişe geçmiş olan grafiğini tersine döndürdü. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı boyunca çarpışan askerlere, ateş hattından iç bölgelere göçenlere, kendi evlerinde düşman saldırısına uğrayan, savaşın getirdiği yoksulluklarla boğuşan halka imdat heyetleri, menzil istasyonları, aşevleriyle, gezici-sabit sağlık merkezleri ve hastanelerle her türlü yardımı yapmak için bütün olanaklarını kullandı. Saydıklarımız, Cemiyet'in olağan görevleriydi. Ancak, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul'un işgalinin Genel Merkez'i etkilemesi ile tetiklenen bir başka görevi de oldu. Bu, Anadolu'da yurdu kurtarmak için çarpışan milliyetçilerle Başkent İstanbul arasında köprü olmak göreviydi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bu işlevi, Cemiyetin kuruluşuna kadar uzanan olaylarla gelişmişti:

Daha önce de söz edildiği gibi yüzyılın başlarında ülkenin aydınları Cemiyet'i İttihat Terakki yönetiminden güç alarak yeniden yapılandırmış, izleyen yıllarda Meşrutiyetin yenilikçi ruhu, partinin aslarının da desteğiyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yansımıştı. Ne var ki Mondoros Silahbırakışması'ndan sonra başa geçen Hürriyet ve İtilaf hükümeti, savaş galibi büyük devletlere ödün olmak üzere İttihatçıları savaş suçlusu ilan ederken bu partinin desteklediği tüm kurumlar gibi Hilal-i Ahmer

¹⁵ Türkiye Kızılây Derneği'nin 73 Yıllık Hayatı, 1877-1949 (1950), Ankara, s. 68.

Cemiyeti'ne de tavır aldı. Hatta bir yolsuzluk bulup Cemiyet'i kapatılabilmek için Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın başkanlığında, nezaretin hukuk danışmanı, Sıhhiye Müdür-i Umumisi (Genel Müdürü) ve Maliye ve Mülkiye müfettişlerinden bir teftiş kurulu oluşturup bütün evrak ve raporlarını incelettirdi. Cemiyetin kapatılmasına neden olacak bir yolsuzluk bulunamayınca Genel Merkez'e peş peşe üç teftiş heyeti daha gönderildi; bu heyetler tarafından yapılan incelemelerde Eskişehir'e nakledilen malzemenin çokluğundan başka dikkat çeken bir nokta ortaya çıkmayınca¹⁶ kurum kendi haline bırakıldı. Hükümetin bu olumsuz tutumuna karşın İstanbul'daki Genel Merkez, üzerine düşen tarihsel görevi yerine getirmek üzere örgütlenmekte gecikmedi. Ancak Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçmek isteyenlere İstanbul-İnebolu hattında yardımcı olduğu dışarıya sızınca, üstelik, İstanbul'un işgal edileceğini haber alan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Umumi Katibi Dr. Adnan (Adıvar)'ın da eşi Halide Hanım ile Anadolu'ya geçtiği öğrenilince, işgal gecesini İtilaf birliklerinden 30 kişilik bir grup Merkez'i bastı, telefon hatlarını kesti, pek çok evrakı da yok etti (Adıvar, 1998: 71). Sürekli İtilaf güçlerine yaranmak isteyen Hükümet, baskından sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne karşı tutumunu daha katılaştırdı. Şeyhülislam Dürrizade Esseyit Abdullah Efendi'ye yayınlattığı Mustafa Kemal Paşa ve bütün milli mücadeleçileri asi niteleyen ve idama mahkum eden ünlü 11 Nisan (1920) fetvası¹⁷, Kurtuluş Savaşına destek olanların tümünü hedef aldığından, Hilal-i Ahmercileri de kapsıyordu. Hükümet de verdirdiği bu fetvaya dayanarak silah ve malzeme doldurulan Eskişehir deposunu ulusal güçlere yardım ünitesi haline getiren Dr. Adnan başta olmak üzere Anadolu'daki bütün Hilal-i Ahmer yetkililerini ve üyelerini boyhedefi yaparak "asilerle teşrik-i mesai etmek ve onlara para ile muavenette (yardımda) bulunmak" sözleriyle ulusal harekete yardım etmekle suçladı (Gizer, 1951: 19).

İlginçtir ki Hükümetin takındığı olumsuz tavır, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirdiği alışılmamış gelişmeleri batı devletleri gibi ilgiyle izleyen uluslararası yardım kuruluşlarının haberleşme açısından Cemiyet'e güven duymasını etkilemedi. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kızılhaç örgütünün (American Red Cross) Washington'daki merkezi bu ülkede olup bitenler hakkında doğru haber almak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına başvurmayı sürdürdü¹⁸. Benzer şekilde Committee International de La Croix Rouge (Uluslararası Kızılhaç Komitesi) da 19 Temmuz 1921'de Cenevre'den bütün ülkelere yaptığı barış çağrısını,¹⁹ Filistin'deki Musevilere yardım isteğini²⁰ İstanbul Hükümeti yerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezine gönderdi.

¹⁶ Sabah, 1, 12 Eylül; 12 Kasım, 1920; Osmanlı Hilal-i Ahmer Merkezi Raporu, s. 4.

¹⁷ Fetva, Hatt-ı Humayun ve Hükümet bildirisinin A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden alınan fotokopisi eklidir.

¹⁸ Kız. Arş. D. 07 IV, 1919-23 M1

¹⁹ A.g.e.

²⁰ Kız. Arş. D.07, III

Öte yandan TBMM'nin açılması ve Dr. Adnan Bey'in kurulan ilk hükümette Sağlık Bakanı olması üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin imdat heyetleri, etkinlikleri, yurt içinden veya yabancı ülkelerden gelen bağışları, Meclis'ten yönlendirilmeye başlandı. Hatta yukarıda söz ettiğimiz dış desteğe karşın, çok sık olmasa da batı ülkelerinin kendi yurtlarındaki İslam topluluklarının Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağışlarını engellemeye çalışması da hem şikayet amacıyla hem de çözüm bulunması için Meclise yansıtıldı. Aşağıda örnek olarak verilen belgede görüldüğü gibi bu işte aracılık yapması gereken Salib-i Ahmer'in de baskı altında kalıp yansızlığını koruyamadığı durumların Meclis'e taşınmasıysa,²¹ yurt içinde ve dışında Meclis-Hilal-i Ahmer işbirliğinin tekrar tekrar vurgulanmasıydı.

5.1. Umur-ı Hariciye Vekaleti 533/2917

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığı Canib-i Aliyyesine:

Yunan mezalim, fecai ve tahribatına maruz Anadolu biçareganına tevzi edilmek üzere İslam memalikinde derc olunan ianatın Anadolu'ya sevkini düvel-i Muazzamanın menetmesi hasebiyle vekalet-i acizice Cenevre Salib-i Ahmer Cemiyet-i Riyaseti'ne keşide olunan telgrafname ile alınan cevabın birer suretleri bu babtaki mütalaa-i aliyyelerinin iş'arı ricasıyla leffen takdim kılındı efendim.

Fi 1 Kanun-ı evvel 37

Hariciye Vekili namına
Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi
İmza: Hilmi

Cevap verildi : Hıfzı 8.12.37 (1921)

Batılı devletlerin yukarıdaki mektuptan anlaşılan yaklaşımı karşısında o tarihlerde sömürge olan yerlerdeki İslam ahalisinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne göndermek istedikleri bağışları Genel Merkezin bulunduğu, hem de başkent ve Hilafet merkezi olan İstanbul'dansa Ankara'ya göndermeleri, ezilen tüm ulusların Kurtuluş Savaşı'na emperyalizme başkaldırı olarak bakıp Türk zaferinden kendileri için de bir umut ışığı bekleediklerini doğruluyordu. Atatürk'ün bu savaşı "bütün mazlum ulusların davası" olarak tanımladığı sözlerine sahip çıkarak kazanılması için olanaklarını seferber etmektan kaçınmayan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de yurt içinde olduğu gibi yurt dışından Anadolu'ya katkı yapanlara aracı olmayı sürdüreceğini gelen bağışları türlü tehlikeler göğüsleyerek yerlerine ulaştırmakla kanıtlıyordu. Nitekim, emperyalizme karşı olan Sovyetler Birliği de Türkiye'de yayılmacılığa karşı sürdürülen savaşa destek olmak üzere Birinci İnönü muharebelerinin kazanılmasından sonra Yunan katliamından kurtulanlara verilmesini istediği 30,000 altın rubleyi Hilal-i Ahmer eliyle kullanılmak üzere Meclis Başkanı'na göndermişti. Gerek bu

²¹ Kız. Arş. Kl. 159.

jest, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutarın 3000 altın rublesini savaş yoksullarına kullanmak üzere aşağıdaki 14 Nisan 1921 tarihli mektupla Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne vermesi, TBMM-Hilal-i Ahmer işbirliğinin çok belirgin göstergeleriydi.²²

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhaslığına:

Bu defa Yunanlılar tarafından istila ve İkinci İnönü Muharebesi neticesinde terke mecbur edilmiş arazi dahilinde felaketzede ahhalimizin muhtac-ı muavenet olanlarına tevzi edilmek üzere Rusya Federatif Şuralar Cumhuriyeti Ankara Selahiyetdar Mümessilliği tarafından üç bin altın ruble iane verilmiştir. Meblağ-ı mezburun makbuz mukabilinde ahziyla olvehile mahalline hüsn-i sarfiyla Riyasete malumat itasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

İmza : Mustafa Kemal

Anlatıldığı gibi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kurtuluş Savaşı başından beri merkezleri, şubeleri ve olanaklarıyla ulusal güçleri desteklerken TBMM açıldıktan sonra kurulan işbirliği, ayrıca, bazı yetkililerinin Meclis içinde yer almasının verdiği güven duygusu, çekimser kalan şubelerin desteğini arttırırken, kurumun Eskişehir ünitesi 1921 yılında bu kent Yunan işgaline uğrayana kadar Ankara ile Anadolu'da yardım iletilecek yerler arasında köprü görevi yaptı ancak, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Eskişehir'in işgaliyle görevini yerine getiremeyecek duruma gelince TBMM'nin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) çağrısı üzerine Ankara'ya taşındı²³. Bu ünitenin gelişi, henüz resmen başkent de olmayan Ankara'yı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi olmaya biraz daha yaklaştırırken dış ilişkileri güçlü olan Cemiyetle Meclis arasındaki dayanışmayı da daha geliştirip yaygınlaştırdı. Böylece, TBMM gibi yerel yönetimler de Türk halkının uğradığı haksız saldırılar karşısında başlatılan Kurtuluş Savaşı'nın ruhunu, Ankara hükümetinin bağımsızlık ilkesini yabancı ülkelere duyurmak ve onların bunu kavramalarını sağlamak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin dış ülkelerle iletişiminden yararlandılar. Örneğin, Ege'de Yunan zulmü giderek arttıkça Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yararlanmayı düşünen Aydın Belediye Başkanı, zulümlerin saptanıp durdurulması için İtilaf Devletleri

²² Alptekin Müderrisoğlu (1988), *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Cilt II. İstanbul, s.611-645. Yunan zulümleri üzerine gönderilen Sovyet yardımı bu kitapta ve Genel Kurmay Yayını olan *İstiklal Harbi* (Cilt II, Batı Cephesi 3 No.1, s.11) gibi bir çok başka kaynakta 30,000 altın ruble olarak geçmektedir. Nitekim, Atatürk'ün Ankara'daki Sovyet temsilcisine teşekkür mektubunda da bu miktar geçmektedir. (Bkz: Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *A.g.e.*, s.278) Ancak, Atatürk'ün Kızılay Arşivinde bulunan (Kls.161) değinilen mektubu, bu paranın 3000 rublesinin HAC verilmek üzere Atatürk tarafından ayrıldığını düşündürmektedir. Mektubun fotokopisi için bkz: Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *A.g.e.*, Cilt I Ekler Bölümü.

²³ Türkiye Kızılay Derneği'nin 73 Yıllık Hayatı 1877-1949, s. 45.

temsilciliğinden bölgeye bir inceleme heyeti gönderilmesini istemek üzere yanına Cemiyet'in Aydın Şubesi Başkanı Esat Efendi'yi alarak İstanbul'a gitmiş, uluslararası bu kurumun başvurusunu dikkate almamazlık edemeyen temsilcilik de bölgeye İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerini de içeren bir Salib-i Ahmer heyeti göndermek zorunda kalmıştı. Bu heyetse Kumla-Gemlik yöresine kadar gözlediği zulümle yetinerek daha ileri gitmemiş ve yazdığı raporla buradaki Yunan hareketinin Müslümanların tümünü yok etmeye yönelik olduğunu duyurarak (Bayar, 1969, Cilt VII: 2249) işe karışan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin uluslararası saygınlığını göz ardı edemeyen İtilaf Devletlerini duruma el koymak zorunda bırakmıştı. Nitekim, TBMM Hükümeti'nin 1921 Martı'nda uluslararası siyasal platformda ilk kez temsil edildiği II. Londra Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin batı ülkeleriyle ilişkileri yoğunlaşmaya başlayınca da bu ilişkileri sürdürmek üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yararlanılmıştı. Dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanlardan bağışların gönderildiği Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin saymanlığını (muhasibecisi) yaptığından dış ilişkilerde deneyimli bir kimse olan Hamit Bey, Ankara adına dış bağlantıların elçiliklerin bulunduğu İstanbul'dan daha kolay yürütülebileceğini düşünen TBMM'nin isteği üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul Temsilciliği'ne getirilmişti.

6. T.B.M.M. ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yakınlığı

Özetlenen bütün bu adımlar, gitgide kurumun etkinliklerinin yönetildiği Ankara Merkezini Genel Merkez durumuna getirirken Cemiyetin çoğu doktor veya başka dallarda eğitim görmüş aydın kimseler olan yöneticileri, Meclis'le Kurum arasında kurulmuş olan işbirliğini kimi zaman cephedeki askere kimi zaman şubelerinin bulunduğu taşra kentlerine taşıyarak milli mücadelenin moral gücünün bir sayfası haline getirdiler. Mecliste Dr. Adnan gibi hem Cemiyet'te hem de siyasal alanda yoğun görevi olan kimselerin bulunması Hilal-i Ahmer şubelerinin yaygınlığı oranında Kurtuluş Savaşı'nın amacının halka da daha iyi anlatılmasına hizmet ederken Ankara'daki merkez de İstanbul'da olduğu gibi "aydınlığın uğrak yeri", "vatanseverlerin ocağı" "gizli Anadolu haberlerinin alındığı yer" (Atay, 1969: 291) haline geldi. Kurtuluş Savaşı'nın aydınları bir çok canalıcı konuyu Ankara Merkezi'nde tartıştı; yurt sorunlarının çözümüne yönelik pek çok karar orada alındı. Bu gelişmeler Ankara'yı Genel merkez olduğu 1925 yılından yıllar önce Hilal-i Ahmer'in merkezi konumuna getirerek kentin önemini arttırırken bu yakınlıktan yansıyan güvenle Anadolu'da kuruma bağışta bulunanlar yardımlarını Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması gibi yaşamsal bir amaca hizmet ettiğini kavrayarak ellerinden geldiğince arttırdılar. Bu duygusal destekle nice dramatik olay da yaşandı. Örneğin, eşkiyaların kol gezdiği Toros dağlarında Hilal-i Ahmer malzemesi taşıyan dört deveyi soymak için durduran bir çete, deveçiden yükün hepsinin Cemiyet'in dağ köylerine iletmediği yardım olduğunu öğrenince tutsaklarını bir

kuruşa bile dokunmadan serbest bırakmakla kalmamış, aralarından biri, başka eşkiyaların saldırısıyla karşılaşmaması için gideceği yere kadar bu küçük kervana eşlik etmişti. İdam cezasına çarptırılan bir katilin hükmün infazından önce evini ve tüm mal varlığını “Gazi Mustafa Kemal’in şerefine” Hilal-i Ahmer’e bağışlaması da bir başka örnekti²⁴. 15 Kasım 1922 gününün *Ahali Gazetesi* de Samsun’da geliri Cemiyet’e kalmak üzere bir sinema açıldığını yazmıştı²⁵.

Türk halkı gibi, Büyük Millet Meclisi de Kurtuluş Savaşı boyunca halka, Kuvayı Milliye güçlerine ve kuruluşundan itibaren Ankara Hükümeti’ne her türlü yardımla destek veren Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ni bütünüyle benimsediğini göstermek istercesine bir çok önemli adımında kuruma yer verdi. Söz gelimi, savaşın son aşamasına doğru, 1922 Mart’ında barış için Paris ve Londra’da öngörüşmeler yapmak üzere görevlendirilen Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, İstanbul’dan yola çıkmadan Hilal-i Ahmer Genel Merkezi’ne özel bir ziyaret yapmış, hatta kurumun 22 Şubat günkü toplantısına katılarak TBMM’nin teşekkürünü bildirmişti. 13 Ekim’de imzalanan Mudanya Bırakışması’ndan sonra TBMM adına Trakya’yı işgal kuvvetlerinden teslim almak üzere 19 Ekim’de İstanbul’a gelen Refet Paşa da ayağının tozu ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi’ne giderek kurumun yardımları için Meclis’in teşekkürünü iletmış,²⁶ yolu üzerinde kendisini durduran bir muhallebici, Paşa’ya tatlı sunarken o günkü kazancını Hilal-i Ahmer’e bağışlayacağını söylemekle bir bakıma halkın bu kurumu devletle iç içe gördüğünü de anlatmıştı. İşte bu ruh ve özetlediğimiz etkinlikler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ni Cumhuriyet Türkiye’si’ne yerleştiren gelişmelerdi.

Kurtuluş Savaşı zaferle noktalandıktan sonra, 1 Kasım günü TBMM’nde alınan tarihi kararla Halifelik’ten ayrılan saltanat kaldırılıp Osmanlı devleti son bulduğunda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti de adını değiştirerek bir kırılma noktası yaşadı. 2 Kasım günü Genel Merkez’in aldığı kararla adı *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti*’ne değiştirilen kurum, bunu artık *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* olarak yayınlanacak olan süreli yayınında aşağıdaki yazıyla duyurdu:

“Merkezi Ankara’da bulunan TBMM kararıyla Osmanlı Devleti’ne nihayet verilmesi ve saltanat-ı milliyenin teessüs etmesi üzerine 2 Teşrinisani 338 tarihine mütesadif Perşembe gününden itibaren Cemiyetimiz Türkiye Devleti ünvanına izafeten *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti* ve mecmuamızın da *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* adı resmîyet kesb etmiştir”²⁷.

İlginçtir ki Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin ülkede yaşanan genel yoksulluktan dolayı yapılan isim değişikliğini yansıtan yeni yazışma

²⁴ Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 12, s. 288.

²⁵ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 1, s. 74.

²⁶ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 1, s. 68.

²⁷ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 1, s. 15.

kağıtları bastırmayarak eski kağıtlarını başlıklardan “Taht-ı Himaye-i Mülukanede” ve “Osmanlı” sözlerini kalemle karalayıp yerine yine kalemle Türkiye sözünü ekleyerek kullanması, kuruma duyulan güvenden olmalı, Hükümette hiç tepki uyandırmamış, hatta bu uygulama kağıtlar tükenene kadar Cumhuriyet duyurulduktan sonra da tepkisiz sürdürülmüştür (Akgün & Uluğtekin, 2000: 308).

Milli Mücadele’ye kesintisiz destek veren Cemiyet’in Genel Kurulu’nun hiçbir uyarı almadan yaptığı bu değişiklik sevinçle karşılanırken Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923’te TBMM’nin dördüncü toplantı yılını açış konuşmasında “Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Müdafaa-i Hukuk, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti gibi müteşekkil heyetlerin ve bilhassa Hilal-i Ahmer’in ibraz eyledikleri mesai-i meşkure takdirlere sezadır”²⁸ diyerek Kurum’dan övgü ile söz etmişti. Aynı yılın yazında imzalanan Lozan Barışı, Türk Kurtuluş Savaşı’nın siyasal zaferi oldu. Anlaşma, kurtuluşunu ve bağımsızlığını Lozan’da onaylatan yeni Türk devletini dünyaya duyururken sadece iki ülkeyi ilgilendiren bazı sorunlar, anlaşmanın imzalanmasından sonra protokollerle çözülmek üzere askıya alınmıştı. Bunlardan birisi, Türk-Yunan halklarının mübadelesi (değişimi) idi.

7. Türk-Yunan Halklarının Mübadelesinde Hilal-i Ahmer

Kurtuluş Savaşı, en yoğun çarpışmaları Batı Cephesi’nde Türklerle Yunan kuvvetleri arasında yaşanmış olarak 1922 yılı Eylül’ünde sona ererken, ardında yüz yılı aşkın bir zaman diliminde sürekli savaş alanlarında karşılaşmış, onarılması zor derin yaralar almış iki toplum bırakmıştı. Mudanya’da imzalanan bırakışmadan sonra Anadolu’da, Doğu Trakya’da ve İstanbul’da yaşamakta olan yüzbinlerce Rum can güvenlikleri olmadığını düşünerek Yunanistan’a göçmüş (Chater, 1925: 540), Yunanistan kısıtlı topraklarına birden kendi ırkından bir milyonu aşan bir nüfus sığdırmak zorunda kalmıştı. Bu durum, Yunan topraklarında yaşayan Türklerin göçten olumsuz etkilendiği, Türkiye’de de göçmeyen Rumlara baskı yapıldığı gibi iddiaları gündeme getirince, daha Lozan görüşmeleri başlamadan duruma Milletler Cemiyeti el koyarak yardım işlerinden sorumlu Norveçli Dr. Fridtjov Nansen’i Türk-Yunan göçmenleri sorununu çözümlenmekle görevlendirdi²⁹.

Yunanistan’daki Müslümanlarla Anadolu’daki Rumların yer değiştirmelerinin en uygun çözüm olacağını düşünen Dr. Nansen İstanbul’a gelerek Ankara Hükümeti’nin de temsilcisi olan Hamit Bey ile görüşüp önerisini 27 Ekim 1922 tarihli telgrafıyla Mustafa Kemal Paşa’ya iletildiğinde onun da değişime olumlu baktığını (Ladas, 1932: 335) öğrendiyse de 20 Kasım’da Lozan Konferansı başlayınca sorun Lozan’a aktarıldı. Barış görüşmeleri yapılırken mübadiller sorununu çözmek üzere kurulan başkanları tarafsız ülkelerden olan 11 alt komisyonun değişimin ayrıntılarını

²⁸ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* (1961), Cilt I, Ankara, s. 286.

²⁹ League of Nations Official Journal, Kasım 1922, ss. 1140-1141.

saptayarak hazırladığı ve tarafların 30 Ocak 1923 tarihinde imzaladığı protokol (Meray, 1973: 89-94; Chater, 1925: 533) ancak 23 Temmuz'da imzalanan Lozan Anlaşmasından bir ay sonra, 25 Ağustos'ta yürürlüğe girebildiği için mübadele, düşünülenden geç başladı (Akgün, 1993: 67-87). Türkiye'ye yaklaşık 500,000 göçmen getirecek olan değişimin, ülkeye türlü sorunlar ve bürokratik yük de getireceği hesaplanarak Protokolün imzalanmasından kısa bir süre önce Mecliste alınan kararla İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey'in Vekil olarak görevlendirildiği İmar İskan ve Mübadele Vekaleti kuruldu (Demirel, 1973: 52). Aynı protokol çerçevesinde değişim sırasında çıkabilecek anlaşmazlıkları çözmek üzere Türk ve Yunan yetkililerden kurulmuş olan Karma Komisyon da değişimin programlı yürütülmesi için *Ahali Mübadele Talimatnamesi* hazırladı. Her iki ülkenin değişik limanlarında toplanan onbinlerce insanın nakillerini beklerken ve gemilerde taşınırken karşılaşılabilecek yemek, yatak, sağlık, bakım, gelenleri yerleştirmek ve bunlar gibi sorunlarının üstesinden gelmek, savaş boyunca zaten çok zorlanmış olan devlet hazinesine çok büyük bir yük bindireceğinden, Mustafa Kemal Paşa 28 Eylül seslenişi ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım istedi³⁰. Bu istek çerçevesinde, ertesi ay başlayacak olan mübadeleye hazırlık yapmak üzere 7 Ekim tarihinde çalışmalarına başlayan Karma Komisyon'a Hilal-i Ahmer Cemiyeti Temsilcisi olarak Dr. Ömer Lütfü Bey'in eklenmesi, Cemiyet'i değişimle doğrudan ilişkilendirmişti. Bununla birlikte Kasım ayı sonunda ilk göçmen grubu gelirken İmar İskan ve Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey Genel Merkez'e çektiği aşağıdaki telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu isteği tekrarladı:³¹

“Muhacirlerimiz gelmeye başladı. Bu aziz, aynı zamanda mazlum misafirlerimizi hiçbir sıkıntı çekirmeden, hatta izaz ve ikram suretiyle memleketimizin harim-i şefkatinde yerleştirmek ve beslemek vecibe-i milliye ve şiar-ı insanıyettir. O muazzam ve mukaddes işi başarabilmek için Hilal-i Ahmer heyetinin azami faaliyete girmeleri lazımdır. Binaenaleyh:

1. Vilayetiniz dahilindeki Hilal-i Ahmer şuebatına cem-i iane hususunda peyrev olmanızı ve geceli gündüzlü Hüda-pesendane medai ile emr-i hayrın husulüne vakf-ı vücud etmenizi rica ederim.

2. İnanatın tamamen ma-vuzıa-lehine sarfını temin için her bir sarfiyat mutlaka Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisinin emir ve tensibiyle yapılmalıdır.

3. Müsmir icraatınız netayicine muntazırım.

Mütareke tarihiyle Yunanistan'dan gelen muhacirinin terfihi için celb ve cem edilecek iane hususunda sarf edilecek faaliyete dair vilayat ve mıntika müdürlerine yazılan telgrafname sureti balaya nakledildi. Yunanistan'dan gelen memleketimizin ağuş-ı hayatına atılan dindaşlarımızın muhtaç

³⁰ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV (1964), Ankara, ss. 513-14; Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 30, ss. 169-170.

³¹ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 28, ss. 102-103.

oldukları derecede tam manasıyla terfi ve ikdar etmek müşkül olduğunu tabii takdir buyuruyorsunuz. Bu itibarla efrad-ı milletin hamiyet ve fedakarlığına müracaat ve her türlü müessesat-ı milliyeden ve bilhassa Hilal-i Ahmer müessesinden istifade etmek zaruridir. Gelmekte olan kardeşlerimizin terfiğine medar olmak üzere memurin-i mülkiye ile teşrik-i mesai ederek ianelerin yekun-ı umumisi ve nevi miktarından Vekalet her hafta muntazaman malumat verilmesini bilhassa rica ederim efendim.

Mübadele İmar İskan Vekili Necati”

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, mübadele başlarken artık Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın ve Mübadele İmar İskan Vekili Necati Bey'in isteklerini karşılamaya gönüllüydü. Ancak, savaş yıllarındaki katkıları kurumun da olanaklarını neredeyse tüketmişti. Göçmen kabilelerinin birbirini izleyeceği, üstelik gelenler de kalıcı olacaklarından yapılacak yardımın bir seferlik olmayacağını gözeten Cemiyet, elindeki ancak birkaç ay yetebilecek olanakları hızla arttırmak zorundaydı. Hemen bu amaçla kullanılmak üzere bağış toplamaya girişen Genel Merkez bir yandan bütün merkez ve şubelere aşağıdaki yönergeyi gönderirken bir yandan da İstanbul halkına bir duyuru yaparak bu olağanüstü durumda herkesi özveride bulunmaya çağırdı:³²

“586-81 numrolu ve 17 Teşrinsani 339 tarihli tahrirat-ı umumiyemize zeylidir:

Makedonya'dan memleketimize gelecek yüzbinlerce vatandaşımızın temin-i hayat ve istirahatine matuf olan Cemiyetimizin mesai ve hidematını takdir buyuran Mübadele İmar İskan Vekaleti Celilesi, Hilal-i Ahmer'e cem'i ianat hususunda rüesa-yı memurin -i mülkiyenin azami gayret ve muavenet eylemeleri lüzumunu sureti merbut emirnamesiyle bilumum vilayata tebliğ eylemiş olduğundan heyet-i Aliyelerinin bu hususta masruf olacak mesaisinde hükümet-i mahalliyeden azami istifadeye bezl-i gayret buyurmasını rica eder ve Huda-pesendane gayret ve mesainizin netayi-i müsmiresine intizaren ihtiramımızı teyid ederiz.

Teşrinsani 1339/1923

Reis-i sani”

“Hilal-i Ahmer'in İstanbul Ahali-i Muhteremesine Hitabı” (15 Ocak 1924)

“Mübadeleye tabi yüzbinlerce vatandaşımız kışın en şiddetli günlerinde vatanımıza geleceklerdir. Hilal-i Ahmer uzun ve masraflı harb senelerinde, elim muhacirleri intac eden mütareke zamanından kalan vesaitini tamamen bu vatandaşlarımızın ihtiyacına hasr eylemiş ise de vaziyet-i hazır-ı maliyesi bu gün faaliyette bulunan imdat heyetlerinin bile ancak 3 aylık mesarifini temin edebilir. Halbuki bu müessesatımızın mübadele işleri ikmal edilinceye kadar vazifelerine devam etmeleri iktiza ettiği gibi yeni ihtiyaçlar da Hilal-i Ahmer'e yeni ve mühim vezaif tahmil etmektedir. Yekdiğerini takib eden Trablusgarp, Balkan, Harb-ı Umumi ve İstiklal

³² A.g.e.

muharebatı esnasındaki muvaffakiyatını insanıyetperver halkımızın asr-ı mürüvvet ve samahatine medyun olan cemiyetimiz, bu muazzam vezaif karşısında da men-i muvaffakiyet için her vatandaşa yeni ve ulvi vazifesini hatırlatmak mecburiyetindedir. Bu hitabımızın layık olduğu ehemmiyetle telakki edileceğine emin ve mütemain olarak fiili tesirata intizar ediyoruz. İdare-i merkeziyemizle Kadıköy şubemiz vezneleri ve İstanbul'un muhtelif semtlerinde müteşekkil cem-i ianat heyetleri makbuz mukabilinde ianat kabulüne amadedirler”

Burada altını çizmek gereken bir nokta, Hilal-i Ahmer tüm olanaksızlıklarına karşın değişimle Türkiye'ye gelen göçmenlere el uzatacak tek yardım kurumu olarak kalırken aynı sıkıntıları göğüslemek zorunda olan Yunanistan'a bütün dünyadan yardım eli uzandıdır. Şöyle ki, protokolün yürürlüğe girmesinden önce gelecek olanlara ne yardım yapılabileceğini saptamak üzere de 20 kişilik bir Amerikan heyeti Pire'ye gönderilmişti³³. Değişim kararının alındığı Ocak ayından başlayarak Amerikan yardım kuruluşları başta olmak üzere batı ülkelerinin türlü kurum ve kuruluşları Yunanlı göçmenlere harcanmak üzere çarpıcı miktarlarda para ve yardım malzemesi toplamıştı. Mübadele başlarken Atina'ya Amerika'daki Yunanlılardan ve Amerikan Kadınlar Hastanesinden birer milyon dolar, üç milyon da Amerikan Kızılhaçı'ndan olmak üzere sekiz milyon dolar gönderilmişti. Bunların yanı sıra ard arda gelen yüzbinlerce göçmene ilk anda kalabilecekleri çadırlar kurmak, günlerce yiyecek-ıçecek dağıtmak, başgösteren tifüs, kolera gibi salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için karantina istasyonları kurmak, hastalananlara ilaç sağlamak uzun vadede de yetimhaneler açmak, Amerika'nın Yunanistan'a ek yardımlarıydı (Chater, 1925: 561). Bütün bu desteğe Milletler Cemiyeti'nin Yunan Milli Bankası Başkanı'na altı milyon sterline kadar borç önerisini³⁴ de ekleyince batı dünyasının olaya gerçekten Haçlı ruhu ile yaklaştığına kuşku kalmamaktadır. Oysa Batı Trakya'dan göçen ve Ege'de İzmir, İstanbul, Ayvalık, ayrıca, Karadeniz ve Akdeniz limanlarına gelen Türklere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yapabildiği yardım bu oranlara göre çok sınırlıydı. Cemiyet bir yandan halka bağış çağrısında bulunurken bir yandan da aynı çağrıyı yurt dışındaki İslam topluluklarına iletmiş, hatta, en büyük İslam topluluğu olan Hindistan'a bir de heyet göndermişti. Nitekim, Hint Müslümanları 96,960 sterline kadar bir katkıyla³⁵ değişim için gönderilen dış yardımlarda en ön sırayı aldılarsa da Cemiyet'e yurt dışından gelen yardımların tümü, Yunanistan'a gelenlere göre çok düşük bir tutardı³⁶. Zaten Hilal-i Ahmer de yardım çağrılarında yanıt beklemeden hemen yukarıda değinilen program çerçevesinde önlemler almaya başlayarak Yunanistan'da Selanik, Kavala, Drama; Türkiye'de de İstanbul, Ayvalık, İzmir başta olmak üzere Karadeniz ve Akdeniz limanlarına ve her iki tarafta da sevk

³³ New York Times, 23 Temmuz 1923.

³⁴ New York Times, 30 Temmuz 1923.

³⁵ Açık Söz, 27 Mart 1924.

³⁶ Ayrıntılı tutarlar için bkz: Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *A.g.e.*, cilt II, ss. 28-30.

yollarına yardım istasyonları, dispanserler ve misafirhaneler kurdu. Göçmenleri taşıyan vapurlara doktor ve hastabakıcı sağlamak, yaşlı, kadın ve çocuk göçmenleri Yunanistan'da vapura binecekleri noktaya kadar, Türkiye'de de karaya çıktıkları iskelelerden gidecekleri yerlere taşıyacak kamyonlar sağlamak, iskan bölgelerinde (Tokat-Çorum-Trakya, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul-İzmit-Antalya-Konya-Adana bölgeleri) barakalarla çadırlar kurmak, gelenleri yerleştirmek ve elbette, orada da gıda, giysi, ilaç sağlamak gibi görevleri hep Cemiyet üstlendi³⁷.

Hilal-i Ahmer'in mübadeledeki görevi göçmenlere sağlık olanakları, ev, gıda, giysi sağlamakla bitmemişti. Onların yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir an önce kendilerine yeterli duruma gelebilmeleri de Cemiyet'in katkılarıyla oldu. Bunun ilk adımı olarak Cemiyet Merkezi, Ankara eski müftüsü Rıfat Efendi (Börekçi) başkanlığında sekiz kişilik bir idare heyeti seçerek göçmenleri üretken hale getirecek altyapının planlamasını başlattı. Bu planlama yeni mekanlarına yerleştirilecek kimselerin belli başlı uğraşlarını dikkate alarak, ve hele tarımsal uğraşı ise, alışılageldiği tarım işini sürdürebileceği coğrafya bölgesine gönderilmesine özen göstererek yapıldı. Savaşta zarar görmüş yerler bir yandan onarılırken bir yandan da yürütülen bu yerleştirme işlemi, örneğin, 1923 Kasım'ında onarılmaya başlanan Samsun bölgesine tütüncü göçmenlerin,³⁸ İstanbul ve çevresine ticaretle uğraşmış işadamlarının yerleştirilmesi gibi, Hilal-i Ahmer'in öncülüğünde geliştirilen programlar doğrultusunda yapıldı (Akgün & Uluğtekin, 2001: 30-31).

Beş yıl süren mübadele sırasında Hilal-i Ahmer, kaynaklarının ve etkinliklerinin büyük bir kısmını bu konuya ayırdı. Bu süre içinde bekleneni yüzakıyla yerine getiren Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bu görevi, Cumhuriyet Türkiye'sinde üstlendiği ilk sorumluluktur. Daha Cumhuriyet duyurulmadan üstlendiği bu yükümlülük, kurumu otomatikman Türkiye Cumhuriyeti'ne taşımıştı. Kaldı ki, Kurtuluş Savaşı boyunca harabeye çevrilmiş Türkiye'de Hilal-i Ahmer'i yeni Türkiye'de de bekleyen pek çok görev vardı. Savaşın son sayfasında İzmir'e Türk ordusu girerken kentten kaçan Yunanlıların çıkardığı büyük yangınla neredeyse bütünüyle kül olan bu kentin onarılması gibi, pek çok yer ve bu yerlerin halkları her türlü yaralarının sarılması için Hilal-i Ahmer'in yardım elini uzatmasını bekliyordu. Bu durumda Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve nihayet Kurtuluş Savaşı'nda askere, sivil halka, devlete ve insanlığa özverili yardımlarıyla kendini kanıtlamış bir kurum olarak çıkmış olan Hilal-i Ahmer'i Cumhuriyet'in ilk hükümeti sadece Cumhuriyet kurumları arasına almakla kalmadı. Genel sağlık ve yardım konularında özellikle bunalımlı, felaketli dönemler başta gelmek üzere devletle her zaman iş birliği içinde ve destekleyici olduğunu gözeterek Cemiyet'in daha iyi çalışabilmesi, daha yararlı olabilmesi için güç kazandıracak olanaklardan yararlanmasına önyak oldu. İlk olarak da

³⁷ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 29, ss. 140-143.

³⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Aralık 1923.

kuruma parasal destek olmak üzere Harp Kazançları Vergisi ile yükümlü olmamasını sağladı. Bu vergi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında devlete yapılan satışlardan sağlanan karlardan alınan bir vergiydi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti de 1916-18 yıllarında devlete, erzak ve eşya sağlayarak kazanç elde etmiş, ancak, elde ettiği kazancı yine halkın ve askerinin gereksinimlerine kullanmıştı. Bu nokta gözetilerek Başvekil İsmet Bey (İnönü) tarafından 10 Ocak 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen aşağıdaki yazıyla Kurumun bu kazancı kamu yararına harcadığına işaret edilip, 376 lira 94 kuruşluk vergiden muaf tutulması istendi³⁹.

Başvekalet

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

10.1.340 (1924)

Aded : 132/6

SURET

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İstanbul Vilayeti Harp Kazançları Vergisi Bidayet Tarh Komisyonu'nca Hilal-i Ahmer Cemiyeti namına sinin-i mükellefiyet olan 332, 333, 334 seneleri zarfında devair-i resmîyeye ita eylediği erzak ve eşyadan dolayı üç yüz yetmiş altı lira dört yüz doksan kuruş Harp Kazançları Vergisi tarh ve tahakkuk ettirildiği Cemiyet-i mezkûreye ait olup İstanbul Defterdarlığı'ndan gönderilen evrak-ı itiraziyenin tetkikinden anlaşıldığı ve gerçi harp kazançları vergisi kararnamesinin altıncı maddesinde gerek haiz-i muafiyet olsun, gerek olmasın, cemiyet-i askeriye ile devair-i saire-i hükûmete ve müessesat-ı resmîyeye gerek konturato ile müteahhit sıfatıyla ve gerek adiyen pazarlıkla her nevi eşya ve erzak ve emtia satanların istifa eyledikleri mebalîğ üzerinden harp kazançları vergisi kararnamesi heyet-i umumiyesi itibarıyla sinin-i mükellefiyet olan üç harp senesinde her ne suretle olursa olsun fevkalade temettüat temin eden eşhas-ı adiyeye ve hükmiyenin istihsal eylediği temettüat-ı fevkaladesinden vergi almak maksadına matuf olmasına ve halbuki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaptığı ticaretin hasılat-ı safiyesini dahi maksad-ı mahsus olan umur-ı hayriyeye sarf ve tahsis etmekte ve bu temettüden azasına bir güne menfaat-i maddiye ve şahsiye tefrik ve temin etmemekte olmasına göre Cemiyet-i mezkûreden harp kazançları vergisi talep eylemek binnetice Cemiyet tarafından umur-ı hayriyeye tahsis edilen paradan vergi alınmasına müncer olacağına ve halbuki bu muamele Harp Kazançları Vergisi kararnamesinin ruh ve maksadına muvafık görülmemekte ve zat-ı mesele ise kanunun tefsirine taalluk eylemekte bulunmasına binaen keyfiyetin tefsirine Maliye Vekalet-i Celilesi'nce lüzum gösterilmiş olmağla ifa-yı muktezasına müsaade-i riyaset-penahilerini istirham eylerim efendim.

Başvekil

İsmet

³⁹ Kız. Arş. K1 598 BELGE 31A

Öneri, iki karşı koyan olduysa da Kavanini Maliye Encümeni tarafından kabul görerek hemen yürürlüğe girdi⁴⁰.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Kavanini Maliye Encümeni

Karar 66/58

Ankara 31.1 1:340 (1924)

Kavanin-i Maliye Encümeni Mazbatası Suretidir

Harp Kazançları Vergisiyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin dahi mükellef olup olamayacağına ait bu babdaki kanunun tefsirine dair Başvekalet'in 132/6 numrolu ve 10 Kanunusani 340 tarihli tezkeresi encümenimizce 22 Kanunusani 340 tarihli içtimasında tetkik edildi.

Harp kazançları kanunun onikinci maddesinde umur ve müessesat-ı hayriyeye vuku bulan teberruat ve ianat masraftan kaydedilmiş ise makbuldür diye muharrer olmasına ve bu gibi masarifat mevadd-ı saire ahkamına tevfikan efrad ve şirketlerin temettüatından tenzil edilmekte bulunmasına nazaran Hilal-i Ahmer gibi ianatu sermaye ittihaz etmek suretiyle bir kar temin etse bile bütün masrafi madde-i mezkuredeki teberruat kabilinden bulunmasına binaen Hilal-i Ahmer'in vergi ile mükellef tutulması mevzuat-ı kanuniyenin ruh ve maksadıyla kabil-i telif olamayacağı ekseriyetle karar-gir olmağla heyet-i umumiyeye takdim olunur.

Kavanin-Maliye Encümeni Reisi : Trabzon, Abdullah

Aza: Karasi, Osman Niyazi Aza : Malatya, Reşid Aza : Elaziz , Mustafa

İcra-yı ticaret ve ihraz-ı temettü eyleyen bütün müessesatın Harp Kazançları Vergisine tabi bulunduğu nizamname ahkamından bulunduğu gibi mazbatada münderiç maddesinden şekl-i tefsiri dahi muvaffık-ı nefsu'l-emr (işin gerçeği) olmadığından muhalifim.

Mazbata Muhariri Vekili

Konya, Tevfik Fikret

Muhalif Arkadaşım Konya Mebusu Tevfik Fikret Bey'in nokta-i nazarına iştirak ediyorum.

Katip Vekili

Giresun, Musa Kazım

Devletin güvenerek arkasında durduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşundan beri tüm özverili hizmetleri gibi Kurtuluş Savaşı sırasındaki katkılarını, en çok da milli mücadele ruhuna verdiği güç ve desteği dikkatle izleyen Mustafa Kemal Paşa da, 1926 yılında TBMM'nin yeni toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada ülkenin sosyal tarihi içinde çok önemli bir yeri olduğuna işaret ettiği Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne özel olarak

⁴⁰ Kız.Arş. KI 598 BELGE 31 B

teşekkür etmekle,⁴¹ Cemiyet'in Cumhuriyet kurumu olarak benimsendiğini de belgelemiş oldu.

8. Sonuç

Cumhuriyetin duyurulmasını izleyen Türk Devrimi, yeni Türkiye'nin yönetimini ilahi egemenlik yerine ulus egemenliğine, eğitimini inanç yerine bilime, hukukunu şeriat yerine laikliğe dayandıran; ülkenin çağdaş, uygar, gelişmiş devletlerin yanında yer almasını hedefleyen; bunu yaparken de tutsak uluslara örnek olmasını amaçlayan bir hareketti. Bu hareketin amacı Türk toplumunun geçmişten kopması değil, tersine, tarihini yasama, yürütme ve yargı erklerinin gücü, dayanağı ve yaptırımlarıyla; bilimin penceresinden bakarak değerlendirmeyi öğrenmesiydi. Türk ulusunun bu büyük devrimle açılan aydınlık yolda ilerlemesini geçmişini bilimin ışığında değerlendirerek geleceğe uzanması sağlayacaktı. Bu nedenle Atatürk, Osmanlı'nın din, ümmet ve saltanat değerleri üzerine yapılanmış kurumlarının laik, ulusal ve demokratik değerler üzerine gelişmekte olan Türkiye'nin aydınlık yolunu karartabileceğini düşünerek yeni Cumhuriyetin yapısı içine almadı. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilik hareketleriyle duraganlıktan kurtulup durmadan ilerleyen batıya yaklaşmaya çalıştığı sıralarda kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, özetlemeye çalıştığımız gibi ilk günlerinden beri batı dünyasıyla sürdürdüğü yakınlığın da etkisiyle, devlete ve topluma bir yardım kurumunu aşan katkılar yapmış, hatta çağdaşlaşma kapısını açmış bir kurumdu. Yetkililerinin hep ülkenin aydınlarının olması kurumun yapısal kimliğini geliştirmiş, başındaki nitelikli kadroların özverili yönetiminin gayreti ve halkın desteğiyle asker ve sivil türlü birimler kurmuş, bunları başarıyla çalıştırmış, böylece iyi bir organizatör ve işletmeci olduğunu da kanıtlamıştı. Osmanlı Devleti'nin yıkılış aşamasında Türk ulusu adına verilen Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş, bağımsızlık mücadelesinin yurt içinde ve dışında anlaşılmasında da önemli rol oynamıştı. Cumhuriyet duyurulduğunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ülke için çağdaşlaşma öncülüğü, yeni yetişen kuşaklar için de insanlık öğretmenliği yapmış, dünyada yeri ve geniş bağlantıları olan, uluslararası saygınlık kazanmış, yeni Türkiye'nin de güvenip yararlanabileceği bir kurumdu. Bu kurumu yapısı içine almakla Türkiye Cumhuriyeti daha duyurulurken doğal afetler başta olmak üzere gerekli anlarda yönetime yardıma hazır, örgütlü bir yardım kurumu bulurken çağdaş yapısı, güçlü dış bağlantıları olan dünyaca saygın bir sivil toplum örgütü de kazanmış oldu.

⁴¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1959), Cilt II, Ankara, s. 286.

Kaynaklar

Kızılay Arşivi, Dosya 724, Dosya 07 IV, 1919-23 M1, Dosya 07, III, Klasör 159, 598 BELGE 31A, BELGE 31B.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Raporu.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Merkezi Raporu.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası.

Açık Söz, 27 Mart 1924.

New York Times, 23 Temmuz 1923.

New York Times, 30 Temmuz 1923.

Sabah, 1, 12 Eylül; 12 Kasım.

Tanin, 6 Mayıs 1910.

Yeni İkdam, 15 Mart 1910.

ADIVAR, H. E. (1998), *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, II, İstanbul.

AHMET MİDHAT EFENDİ (1879), *Hilal-i Ahmer*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul.

AKALIN, B. Ö. (1921), “Hanımefendilere Hilal-i Ahmer’e Dair Konferans”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 15 Eylül 1921.

AKGÜN, S. (1993), Turkish-Greek Population Exchange With a Selection from American Documents, *Turkish Review of Balkan Studies*, I, İstanbul.

AKGÜN, S. ve ULUĞTEKİN, M. (1992), “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3.

——— (2000; 2001), *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a* Cilt I; II, Ankara.

ALEMDAROĞLU, A. (2006), “Eugenics, Modernity and Nationalism”, *Social Histories of Disability and Deformity*, der. David Turner and Kevin Stagg, N.Y. Routledge, London.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1961), I, Ankara.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1964), IV, Ankara.

ATAY, F. R. (1969), *Çankaya*, İstanbul.

BAYAR, C. (1969), *Ben de Yazdım*, IIV, İstanbul.

CHATER, M. N. (1925), “History’s Greatest Trek”, *National Geographic Magazine*.

DEMIREL, C. (1973), *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, Ankara.

ERGIN, O. (1940), *Maarif Tarihi*, II, İstanbul.

GİZER, H. (1951), “Milli Mücadele Sırasında Hilal-i Ahmer’e Bir Suikast Teşebbüsü”, *Kızılay Dergisi*, 41/Kasım.

HİLAL-i AHMER CEMİYETİ, *Hanımlar Takvimi* I, Sene 1331.

———, *Hanımlar Takvimi* II, Sene 1332.

———, *Hanımlar Takvimi* IV, Sene 1334.

KISAKÜREK, N. F. (1968), *Vahidüddin*, İstanbul.

LADAS, S. P. (1932), *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan, New York.

League of Nations Official Journal, Kasım, 1922.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler (1973), Takım II, Cilt II (çev. Meray, S.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

MÜDERRISOĞLU, A. (1988), *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, II, İstanbul.

Türkiye Kızılay Derneği'nin 73 Yıllık Hayatı 1877-1949 (1950), Ankara.

Extended Summary

The Red Crescent: An Ottoman NGO The New Turkish Republic Inherited

Abstract

Turkish Red Crescent Society was founded in 1863 as the Ottoman counterpart of the Red Cross Society, with the mission of assisting the ill and wounded soldiers on the battlefields. Similar to the Red Cross Society it was to serve the needy without making any religious, national or racial distinctions. However, red crescent was chosen for its emblem in order to avoid any reactions from Muslim societies. Red Crescent Society served by delivering health care and treatment to thousands of soldiers on the battlefields and the civilians away from the front in all the wars Turkey was a party to. The services of the Society during Ottoman administration surpassed war time medical assistance and covered extending a helping hand to all in destitute. Meanwhile, the society assumed a pioneering role in introducing the long cloistered Turkish women into working life through volunteer or professional nursing. This equipped the Red Crescent with a progressive identity, influential in the enlightenment of the Turkish society. Red Crescent also played a significant role in supporting the nationalists during the Turkish Independence War. With the mentioned qualifications the society became one of the very few Ottoman origin societies to be welcomed into the new Turkish Republic which carefully avoided admitting institutions carrying signs of Ottoman *ümmet* administration.

Key words: Turkish Red Crescent Society, Women's Center, Art Center, Turkish War of Liberation, Exchange of Population.

Ottoman defeat at the end of the First World War was not a farewell to arms for the Turks. Allies' occupation of the strategically important parts within the remaining Turkish frontiers clearly violating the Moudros Armistice was met with severe reaction of the nationalists to the occupying forces and the Ottoman government, silently accepting it. Local resistance groups established in the occupied areas were rapidly incorporated by Mustafa Kemal Paşa, later Atatürk, into a nationalist movement. Turks, denouncing the Sevres Treaty fought under his leadership and command almost four more years to free the lands inhabited by Turkish majority. Successful mobilization of all material and moral resources during this time by the Grand National Assembly established in Ankara concluded with nationalists' victory, abolishing of the Ottoman sultanate and world recognition of both by the Lausanne Treaty signed in July, 1923. Only three months after the treaty, republic was declared and Mustafa Kemal Paşa who guided Turkey to independence was elected as the president. In the aftermath of the declaration of the Turkish Republic, in order to carry new Turkey into the domains of countries of advanced civilization, a set of reforms designed to change drastically the political, cultural, and social order were performed. Mustafa Kemal Paşa as a very good connoisseur of world history knew the reluctance of traditional societies generally displayed to accepting renovations and was aware that Ottoman reformative attempts over the last century remained futile mostly due to public readiness to continue with the accustomed applications and

institutions rather than adopt the newly presented. Thus, co-existence of the new institutions with the Ottoman traditionals, noncompatible to the nationalist and secular character of the Turkish republic was avoided as radical reforms were introduced. Meanwhile, Ottoman institutions were carefully omitted from appearing in the newly established social and political apparatus. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, (Ottoman Red Crescent Society), founded as Mecruhin ve Marda-i Askeriyyeye İmdad ve Muavenet Cemiyet-i Osmaniyesi and renamed in 1923 as Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti by Mustafa Kemal Paşa, was one of the very few Ottoman institutions the new republic embraced.

Red Crescent Society was founded in 1868 as the Ottoman counterpart of the Red Cross, which was born in 1863 on the battlegrounds of the Austro-Sardinian War to aid fighting soldiers. The Ottoman Empire became one of the 15 states joining the Red Cross, founded to provide medical care, prevent and alleviate the sufferings of the soldiers and developed as a society working to promote mutual understanding, friendship, respect, cooperation, and lasting peace among all people without distinction of race, color, nation or religion. The rapid Ottoman participation in the Red Cross activities was undoubtedly a demonstration of westernization the state staunchly pursued during the Tanzimat years. However, considering the contempt the emblem of a cross, known to symbolize Christianity would breed among Islamic nations, an identical society was established in İstanbul in 1868 with the emblem of a red crescent to fulfill this participation.

The internationally recognized and supported Red Crescent Society, administered and attended by the Ottoman enlightened elite did not only serve the humanitarian principles of these organizations but it also assumed the role of enlightening the Ottoman society, and even performed a pioneering duty in carrying Turkish women to social life: Many Turkish women became members and again many volunteered to work for the society, attended the nursing courses it offered and assumed medical tasks during war and peace. Membership fees and unnegligable financial contributions from domestic and foreign branches allowed the Red Crescent to extend a helping hand to sick and wounded soldiers, war prisoners, refugees, people suffering from natural calamities and the destitute. Although a non-political organization, its enlightened composition guided the society to impartiality during the Turkish Independence War on behalf of the nationalists. Its contributions to the cause multiplied after Red Crescent headquarter was transferred to Ankara, following the occupation of İstanbul. The objective of this study is to explain the historical, humanitarian, social and functional reasons for the exceptional treatment the administrators of the new Turkish Republic had keenly stripped from Ottoman heritage displayed to this society by embracing it as a republican NGO.